

ГУМАНІтарНА ЕКСПЕРТИЗА У ПРОСТОРИ ОСВІТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

О.А.Коваль

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії

І.О.Макарчук

магістрантка кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглядається сутність гуманітарної експертизи в інформаційному суспільстві. Досліджується її потенціал в процесі свідомого конструювання та трансформації освітнього простору. Розкриваються можливості гуманітарної експертизи як особливого виду систематично організованої діяльності, спрямованої на прогнозування ризиків і загроз для людського потенціалу.

Ключові слова: гуманітарна експертиза, освіта, інформаційне суспільство.

Виникнення ідеї гуманітарної експертизи, її теоретичне осмислення та спроби її реалізації як феномену соціальної практики, є закономірним в реаліях розвитку суспільства ХХІ ст. Більшість вчених, намагаючись розкрити і пояснити сучасний етап розвитку суспільства, характеризують його як інформаційний. Це пов'язано із збільшенням ролі інформації і знань в житті суспільства і кожної окремої людини, створенням та швидким поширенням інформаційних технологій, продуктів та послуг. Формується глобальний інформаційний простір, який забезпечує взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг. Очевидно, що найбільш помітними процесами, що характеризують сучасне суспільство, є процеси інформатизації, але поряд з ними відбуваються й інші, не менш значні для суспільства трансформації, наприклад, зміна світоглядних установок, переорієнтація наукових підходів та впровадження нових соціально-політичних практик.

За визначенням Д.Белла сучасне суспільство, яке він називає постіндустріальним, визначається як суспільство, в економіці якого пріоритет переходить від виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя. В такому суспільстві клас технічних спеціалістів постає як основна професійна група, а впровадження нововведень все більше залежить від досягнень теоретичних наук.

Швидкими темпами розвивається і технологізується суспільство. Особливої цінності набуває його так званий інтелектуальний потенціал, спрямований на ефективне вдосконалення і впровадження різноманітних технологій, і особливо інформаційних. У таких умовах цілком логічним є питання про наслідки і перспективи технологічних та інформаційних

нововведень. Для чого вони потрібні? Які зміни і перетворення очікувати за ними? Які наслідки вони будуть мати для суспільства в цілому і для кожної людини зокрема? Якщо виходити із пріоритетного значення «людського», що потенційно несе в собі ідею гармонійного розвитку особистості та суспільства в цілому, то оцінка і попередження факторів ризику і небезпеки є основним етапом при впровадженні будь-яких нововведень. Звісно одразу ж постає питання про те, як можливо репрезентувати, виміряти і операціоналізувати ці фактори ризику. Одним з підходів до вирішення цієї проблеми є введення поняття «людський потенціал», яке певним чином репрезентує людські якості і можливості (О. І. Генісаретський, М.О.Носов і Б.Г.Юдін). Ашмарін І.І. та Юдін Б.Г. пропонують для передбачення і попередження потенційних загроз виходити із таких положень.

По-перше, будь-яке соціальне чи науково-технічне нововведення можна вважати джерелом негативних наслідків, ризиків, загроз для людського потенціалу до того часу, поки не доведено протилежне.

По-друге часто загрози, ризики та негативні наслідки виявлялись непередбачуваним не тому, що їх принципово не можна було спрогнозувати, а просто тому, що ніхто не вживав необхідних заходів [1].

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що на сьогоднішній день необхідна особлива діяльність, спрямована на прогнозування оцінку чинників ризику і загроз для людського потенціалу. Основою для такої діяльності, має бути гуманітарна експертиза.

Гуманітарна експертиза, як особливий вид систематично організованої діяльності, спрямованої на прогнозування ризиків і загроз для людського потенціалу, за останні десятиліття стає об'єктом дослідження багатьох вче-

них. Про це свідчать праці Б.Г.Юдіна, Ю.А.Іщенко, Ю.І.Саєнко, І.І.Ашмаріна, В.А.Лукова, А.В.Рубцова, А.У.Хараш, А.Н.Гірника, Ф.Т.Нежметдинової, Г.Скирбекк, С.В.Таранової [1]. Специфіку і особливості гуманітарної експертизи в просторі освіти досліджують у своїх роботах Г.А.Мкртчян, Д.А.Іванов, С.Л.Братченко, А.Е.Тубельський, С.Д.Дерябо тощо. При цьому слід відзначити, що в наукових колах і досі немає єдиної думки щодо концептуальних основ гуманітарної експертизи [2; 3; 6].

Метою даної статті є розкриття сутності гуманітарної експертизи в інформаційному суспільстві та дослідження її потенціалу в процесі свідомого конструювання та трансформації освітнього простору.

Гуманітарна експертиза – вид експертизи, що виходить з пріоритету соціальних і людських потреб і цінностей у ході оцінки комплексних проектів і прийняття важливих управлінських рішень. У цілому, гуманітарна експертиза орієнтована на виявлення можливості і шляхів узгодження інноваційних процесів з усіма проявами суспільного і природного життя, сприяння взаєморозгортанню і позитивній самореалізації творчого потенціалу суспільства і кожної людини при гармонізації, взаємоувідповідненні їх між собою та з природними умовами їх діяльності. Гуманітарна експертиза має всезагальний характер, оскільки може застосовуватися до інноваційних проектів будь-якого характеру законодавчих, освітніх, науково-технічних, політичних, управлінських тощо, якщо вони мають міждисциплінарний характер, зачіпають життя суспільства як цілого, або стосуються стратегічних питань його життєдіяльності [4].

Гуманітарна експертиза виходить з того, що розвиток інноваційної діяльності в суспільстві повинен зрівноважуватися розвитком антропологічної, соціальної, професійної, світоглядно-моральної, духовно-культурної, загалом гуманітарної сфери, і вказує на те, як саме це має відбуватися в кожному окремому випадку інноваційного впливу на суспільство.

Будь-яка експертиза має враховувати специфіку її об'єкта – тієї сфери практичної діяльності, в якій вона здійснюється, і, власне, особливості професійної діяльності самого експерта. При цьому особливості експертної діяльності в значній мірі визначаються сферою застосування, яка і обумовлює постановку експертних задач, і вибір засобів і процедур дослідження, і спосіб застосування отриманих результатів. Відповідно, як зазначає Є.Б.Лактинова, відправною точкою у вивченні експертної діяльності в сфері освіти має бути цілепокладання, визначення основних функцій і за-

дач, які необхідно вирішити, виявлення специфіки об'єкта і предмета експертизи.

За своєю природою експертиза є діяльністю, спрямованою на людину, тобто тут вирішальне значення мають не методи та інші технологічні моменти дослідження, а особистість експерта. Саме тому майже в усіх розробках, що стосуються експертизи особлива увага приділяється питанню про те, хто може бути експертом. Варто виділити загальний перелік вимог до експерта, який в тій чи іншій мірі визначає якість експертної діяльності. Наведимо основні характеристики «ідеального експерта», запропоновані С.Л.Братченко. Ці характеристики умовно можна розподілити на п'ять груп.

Перша група містить особисті якості експерта: особистісну зрілість, порядність, моральну зрілість, креативність та евристичність, готовність до нових відкриттів та роботи в нових для себе ситуаціях, толерантність, здатність до децентрації, до бачення ситуації з різних точок зору; спостережливість; інтуїцію, «чуття» на гуманітарні проблеми; тактовність, делікатність; незалежність, принциповість, здатність не піддаватись тиску інших людей та груп.

До другої групи відносять комунікативну компетентність: повагу та уважність до співрозмовника; здатність налагоджувати контакти; здатність слухати і чути; емпатію; мистецтво допомогти співрозмовнику висловити свою думку; здатність адекватно виражати власну позицію; комунікативну гнучкість і конструктивність; здатність працювати «в команді».

До третьої групи входять характеристики експерта, що свідчать про його методологічну та методичну грамотність: знання методології експертування; розуміння специфіки гуманітарної парадигми; володіння основними методами гуманітарного пізнання, готовність до їх адекватного застосування; здатність обирати, модифікувати та розвивати методи дослідження з врахуванням конкретних задач та умов експертизи.

Четверта група об'єднує характеристики, пов'язані з професійною підготовкою експерта: відповідна фахова освіта; знання актуальної педагогічної реальності, основних сучасних підходів, тенденцій, інновацій в сфері освіти; психологічна грамотність; знання основних підходів до експертизи в освіті і практики їх застосування; знання правових основ, що стосуються проведення експертизи в освіті).

П'ята група характеристик експерта відображає його практичний досвід: досвід роботи в сфері освіти, досвід проведення реальних психолого-педагогічних досліджень, застосування гуманітарних методів; досвід участі в експертизах в гуманітарній сфері [2].

На думку Є.Б.Лактинової, в основі експертизи – суб'єктивні думки експертів, їх живе, особистісне знання, яке ціниться не менше, а часом і більше об'єктивних даних [5].

Згідно з розумінням специфіки гуманітарної експертизи в освіті, суб'єктивно-особистісні підстави експертизи – це її сила і її слабкість. Сила – в тому, що досвід, інтуїція, творчий пошук експерта дозволяють «вловити невимове» для строго об'єктивних процедур, проникнути в приховану суть явищ. При цьому особистісний характер знання експерта додає особливу відповідальність за висловлювані ним думки і ухвалювані рішення. Слабкість – в тому, що кожна суб'єктивна думка обов'язково несе відбиток його автора і тому є завжди специфічною і, як правило, відповідає одній точці зору. Ця неминуча особливість експертизи повинна компенсуватися шляхом залучення декількох експертів [2].

Д. А. Іванов вважає, що експертиза повинна проводитися з обов'язковим залученням «людей з боку», тобто не залежних від замовників і не включених безпосередньо в ситуацію, що піддається експертизі. І справа не тільки в тому, що «залежний» дослідник може мати певну «додаткову мотивацію», а в тому, що розуміння ситуації буде набагато більш глибоким і адекватним, якщо погляд зсередини доповнюється поглядом ззовні. Тому незалежність експертів є однією з найважливіших умов повноцінної експертизи.

Одне з ключових питань теоретичного осмислення суті експертизи в освіті — це питання про її об'єкт і предмет. Питання про об'єкт експертизи в освіті, по суті зводиться до питання про те, які саме освітні явища і процеси повинні знаходитися в полі її уваги. На сьогоднішній день теоретично маловивченим залишається питання про класифікацію об'єктів експертизи в освіті. Найчастіше вони виділяються емпірично, виходячи з реальної експертної практики. Цієї точки зору дотримуються, наприклад, А. Н. Тубельский та Р. А. Мкртчян. Їх уявлення про об'єкт пов'язано з інтерпретацією експертизи як способу вивчення освітніх явищ і процесів [6].

Запит на експертизу в освіті обумовлений, перш за все, наявністю в ній інноваційних явищ і процесів. Існує думка, що об'єктом експертизи може і повинна бути вся педагогічна сфера в цілому. Таке розуміння викладено, зокрема, в роботі С.Л.Братченко. Ним же зроблена спроба систематизації об'єктів експертизи. В її основу покладено уявлення про те, що в якості об'єктів гуманітарної експертизи можуть виступати елементи педагогічної системи. На думку автора, для гуманітарної експертизи доцільно використовувати наступні об'єкти: ті, хто навчаються (учні, студенти),

викладачі, навчально-виховний процес, уклад життя навчального закладу, середовище і оточення [2].

Метою експертизи в освіті може бути: оцінка відповідності навчальних програм до тих психологічних і дидактичних вимог, які висуваються; оцінка ефективності авторських і експериментальних програм, освітніх технологій і систем; оцінка готовності кадрового потенціалу до роботи в даних умовах і по відповідних технологіях; оцінка відповідності адміністративно-управлінської діяльності нормативним документам вищестоящих організацій; оцінка рівня розвитку здібностей людей, що навчаються і т. д [5].

Отже, метою експертизи може бути оцінка відповідності концепції конкретної освітньої установи її освітнього середовища, а також відповідність авторських освітніх програм основній вимозі: створити умови для прояву творчого потенціалу людей, що навчаються, і тим самим для розвитку їх фізичних, пізнавальних і особистих здібностей в процесі їх соціалізації. Виходячи з цього положення, експертиза повинна проводитися відповідно до певних критеріїв.

Для оцінки концепції ВНЗ критерієм може бути наявність позиції рефлексії її авторів по відношенню до наступних її структурних компонентів (тобто тим же базовим питанням): кого навчати; навіщо навчати; чому навчати; як навчати; кому навчати.

Для оцінки освітнього середовища і його компонентів основним критерієм може бути розвиваючий ефект (можливості розвитку фізичних, пізнавальних творчих та інших здібностей), екологічність (навчання і розвиток без шкоди фізичному, психологічному і психічному здоров'ю), використання психологічних закономірностей і особливостей розвитку особистості в якості початкової підстави для проектування і моделювання компонентів освітнього середовища і розробки авторських освітніх програм;

Для оцінки ефективності освітніх програм треба взяти за критерій соціально-педагогічні показники; кваліфікаційні показники (освітні дипломи, грамоти і т.п.); освітні стандарти (вітчизняні, зарубіжні); включення в простір реалізації даної програми інших установ регіону (освітніх, культурних, охорона здоров'я) [5].

Щодо визначення основних функцій гуманітарної експертизи в освіті, то і тут серед дослідників також немає єдиної думки. Наведено найбільш відомі і вживані групи функцій, які в тій чи іншій мірі повторюють і доповнюють одна одну.

За допомогою аналізу існуючої практики проведення експертизи в освіті дослідники виділяють серед основних функцій наступні:

прогностичну, нормативну, оціночну, дослідницьку, розвиваючу [6].

Прогностична функція виступає на перший план при експертизі різного роду програм розвитку, комплексних цільових програм концепцій, інноваційних проектів. Загальним для них є те, що всі вони містять опис майбутнього результату – цілі і способи його досягнення. Експертиза виконує тільки цю функцію зводиться, по суті, до прогнозу можливості реалізації даних програм. При прогностичній експертизі оцінюються, з одного боку, актуальність і обґрунтованість поставлених цілей, а з іншого – можливість їх досягнення з допомогою пропонуваних в проекті механізмів і ресурсів. Прогностична експертиза повинна бути безперервною і має включати оцінку не тільки проекту, але і ходу його реалізації відповідно до заданих в ньому проміжних етапів.

Нормативна функція виразно виділяється при експертизі нормативно-правових документів і матеріалів. Мова в першу чергу йде про документи, що забезпечують змістово-процесуальну сторону розвитку освіти.

Оціночна функція пов'язана з експертизою змісту та мети освітніх і навчальних програм, навчально-методичних і дидактичних матеріалів.

Дослідницька функція проявляється при експертизі дослідно-експериментальної та інноваційної діяльності в освіті. При всьому різноманітті її завдань і форм вона має головною своєю метою створення достатнього різноманіття моделей освітньої практики для подальшого їх відбору і вдосконалення. При такому розумінні предметом експертизи є не стільки визначення відповідності результатів дослідно-експериментальної та інноваційної діяльності заздалегідь заданим зразкам, скільки сам по собі експериментальний процес. У експертизі слід, перш за все, визначити наявність самого експериментального процесу, тобто встановити, чи відбуваються рух, зміна змісту освіти, пошуки нового устрою навчального життя, засобів педагогічної роботи. Дослідницький характер експертизи проявляється при цьому і в розробці адекватних критеріїв оцінювання, і в теоретичній реконструкції і осмисленості досвіду практичної діяльності, і у виявленні принципово нових моделей (або елементів) освітньої діяльності, і у визначенні перспектив розвитку експерименту. В цілому подібна експертиза являє собою спільну дослідницько-пошукову діяльність експертів і учасників педагогічного експерименту [6].

Розвиваюча функція експертизи є системостворюючою. Це значить, що в ході експертизи проводиться не тільки дослідження того або іншого об'єкту, але і здійснюються осмислення і підтримка перспектив його подальшого

розвитку. При цьому необхідно відзначити, що розвиток отримує не тільки сам по собі інноваційний проект, оскільки участь в експертних процедурах також служить могутнім імпульсом для професійного розвитку всіх його учасників.

Всі перераховані функції експертизи реалізуються в тій чи іншій мірі залежно від того, які складові освітньої практики виступають в якості її об'єктів. В рамках концепції гуманітарної експертизи освіти головне її призначення полягає в тому, щоб дати відповідь на фундаментальний, екзистенційний, по суті свій, гуманітарний запит, який, звичайно, далеко не завжди ясно усвідомлений і чітко виражений: в якій мірі в навчальному закладі створені умови для комфортного, ефективного, і по-людськи повноцінного розвитку особистості. Саме цим запитом в першу чергу визначаються такі функції гуманітарної експертизи освіти як пояснююча, захисна, розвиваюча, оціночна, функція легалізації, консультативна функція, рефлексивна, функція моніторингу.

Пояснююча, тобто експертиза повинна допомогти учасникам проекту і всім, хто має до нього відношення, зрозуміти більше і глибше проблему, на вирішення якої спрямований проект, ніж вони розуміли її до цього;

Захисна означає відстоювання прав та інтересів особи у відповідності з ключовими гуманітарними критеріями, з вимогами психогігієни, охорони здоров'я і т.п.

Розвиваюча, передбачає не просто констатацію, але виявлення можливостей і потенціалу розвитку даного освітнього проекту, а також отримання цінних «уроків» для розробки інших проектів;

Оціночна – найтрадиційніша, але необхідна функція будь-якої експертизи. Дана функція передбачає визначення наявності необхідних результатів і їх значимості як у контексті змін, що відбуваються в даному навчальному закладі, так і в рамках національної програми розвитку освіти.

Функція легалізації, обумовлена необхідністю подальшого визнання освітнього проекту, його підтримки і подальшого розповсюдження.

Консультаційна функція – здійснення консультативної допомоги викладачам та керівникам навчальних закладів в процесі супроводження реалізації проекту.

Рефлексивна – організація осмислення колективом даного освітнього закладу усього ходу реалізації проекту, проблем і його результатів в ході внутрішньої і зовнішньої експертизи.

Функція моніторингу – це постійне відслідковування робіт (в рамках проекту, програми чи організації) для визначення відповідності поточного стану справ плану. Моніторинг

включає постійний збір інформації в ході роботи, свого роду сканування ситуації з метою своєчасного виявлення труднощів, збоїв, проблем та їх вирішення.

Коли говоримо про впровадження інновацій у будь-яких сферах суспільного життя, слід враховувати основний гуманістичний критерій: жодна інновація чи новітня технологія не повинна обмежувати можливості людського розвитку як особистісного так і суспільного, більше того вони мають слугувати розширенню

можливостей людини і, звичайно, збереженню, відтворенню і розвитку людського потенціалу. Саме на це і спрямована гуманітарна експертиза. При сучасній недосконалості і невідпрацьованості методик і процедур гуманітарної експертизи її конкретна реалізація не повинна відкладатись до того часу, коли буде створений необхідний інструментарій. Навпаки досвід проведення експертизи дасть можливість глибше осмислити її ключові положення та вдосконалити інструментарій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ашмарин И., Юдин Б.* Основы гуманитарной экспертизы / И.Ашмарин, Б.Юдин // Человек. 1997. – № 3. – С. 76–86.
2. *Братченко С.Л.* Введение в гуманитарную экспертизу образования (психологические аспекты) / С.Л.Братченко. – М.: Наука, 1999. – 210 с.
3. *Иванов Д.А.* Экспертиза в образовании: учеб. пособ. для студ. высших учебных заведений / Д.А.Иванов. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – 336 с.
4. *Кізіма В.В.* Гуманітарна експертиза: сутність, технології здійснення / В.В.Кізіма. – К., 2005. – 27 с.
5. *Лактионова Е.Б.* Аналитический обзор основных подходов к психологической экспертизе образовательной среды [Электронный ресурс] // Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал) «The Emissia.Offline Letters». – Режим доступа: <http://www.emissia.org/offline/2009/1311.htm>
5. *Мкртчян Р.А.* Психолого-педагогическая экспертиза инноваций в образовании / Р.А.Мкртчян // Вестник ННГУ. – 2005. – Выпуск 1(6). – С. 152-155.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2010 р.